

Digitalt særtryk af

FUND OG FORSKNING

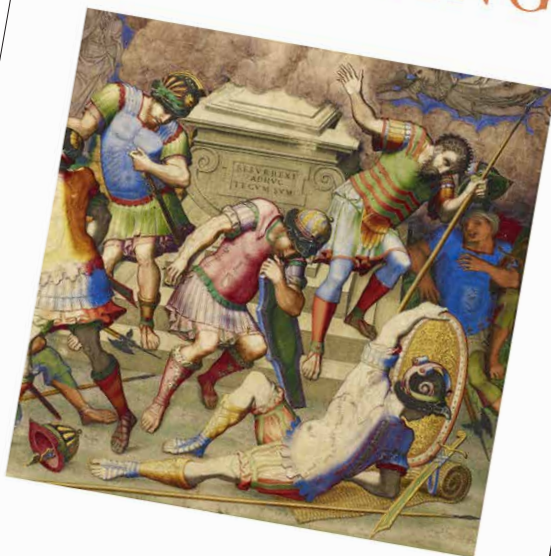
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 55

2016

FUND OG FORSKNING

Bind 55 • 2016
DET KONGELIGE BIBLIOTEK • KØBENHAVN

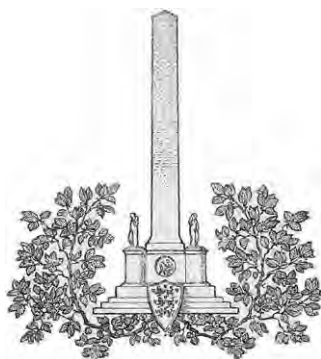
FUND OG FORSKNING

Bind 55

2016

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 55
2016

With summaries

KØBENHAVN 2016
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 148.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 273.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion:

John T. Lauridsen

Billedredaktion:

Lene Eklund-Jürgensen

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Trykt på Munken Premium Cream 13, 115 g
Dette papir overholder de i ISO 9706:1998
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob K. Meile

Tryk og indbinding: Bording ½
Printed in Livonia
Oplag: 300 eks.

ISSN 0069-9896
ISBN 978-87-7023-146-6

GUSTAV MEISSNERS ROLLE I DEN SÅKALDTE NYTÅRSKRISE 1940-41

AF

JESPER DÜRING JØRGENSEN

Når det drejer sig om udforskningen af den såkaldte nytårskrise, der udspillede sig fra november-december 1940 frem til slutningen af januar 1941 mellem den tyske besættelsesmagt og den danske regering, findes grundlaget i to disputater, i Henning Poulsens *Besættelsesmagten og de danske nazister det politiske forhold mellem de tyske myndigheder og nazistiske kredse i Danmark 1940-43*, 1970 og i Henrik S. Nissens *Studier i forhandlingspolitikken og Samarbejdspolitikken* fra 1972. Begge disputater rummer præcise kortlægninger af henholdsvis de danske nazisters forhold til de tyske regerings- og partimyndigheder og af forhandlings- og samarbejdspolitikens udvikling. Selv om det er de store linjer i disse forhold, der afdækkes, kommer begge historikere dybt ned i detaljen i besættelsestidens spegede forhold både internt i de danske regeringskredse og i forhold til de danske nazister og de forskellige tyske interesser i gesandtskabet i København og i Auswärtiges Amt i Berlin.

Når det imidlertid kommer til spørgsmålet om nytårskrisens udvikling og kulmination, findes der dog ingen egentlig konklusion. Nytårskrisen synes blot at have været en episode i besættelseshistorien, der begyndte vældig dramatisk med krav om udskiftning af Danmarks statsminister for så blot knap tre måneder senere at slutte med fjernelse af et par – ganske vist toneangivende – socialdemokrater. Nytårskrisen fremstår herved som krisen, der ikke løstes, men som blot opløstes. En årsag hertil kunne være, at den intrikate rolle, som den tyske presseattaché Gustav Meissner spillede, indtil videre forekommer at have været underbelyst. Forståeligt nok, for Meissner fremstår ikke som en af hovedpersonerne i denne konflikt med den tyske besættelsesmagt. Alligevel havde han en betydelig indflydelse både på præludiet til krisen, på dens forløb og dens kulmination.

Selv om Nytårskrisen blot udspandt sig over nogle få måneder har den en forhistorie, der egentlig går tilbage til juli 1940, til dagene efter

Staunings regeringsomdannelse den 8. juli 1940. Allerede to dage efter denne styrkelse af den danske regering tog Meissner sammen med SD repræsentanten Sturmbannführer Eberhardt von Löw zu Steinfurt, der indtil besættelsen stort set havde været ene om systematisk at dyrke de danske nazister, initiativ til at styrke Frits Clausen og det danske nazistpartis position. I Berlin afgav de i samdrægtighed en omfangsrig indstilling til Auswärtiges Amt om at yde Frits Clausen og hans parti en klækkelig økonomisk støtte på 524.621 kr. eller 260.000 RM til agitations- og propagandaformål. Deres indstilling vandt Ribbentrops accept i midten af juli 1940 og Hitlers den 2. august.

For de tyske penge lykkedes det DNSAP at iværksætte en offensiv propagandainsats i en helt anden skala, end det ellers havde været muligt, og desuden lykkedes det at presse den danske regering til at ophæve mødeforbuddet. Samtidig lagde man fra gesandtskabets side an på en intimiderende opslidningsstrategi overfor Stauningregeringen. Baggrunden herfor var dels tysk skuffelse over de sammenbrudte forhandlinger om mønt- og toldunionen i slutningen af august samt Christmas Møllers politiske mødevirksomhed, som man fandt gødede jorden for en stigende tysk fjendtlighed i befolkningen. Gesandtskabets modtræk bestod i udsendelse af mere eller mindre uklare, misbilligende signaler, hvormed man søgte at splitte og intimidere den danske regering. Ikke uden selvironi, men ganske dækkende for situationen karakteriserede Renthe-Fink sin fremgangsmåde overfor den danske regering som "etwas sibyllinisch" i en indberetning til Martin Luther.¹ Her må det antages, at han mere har lagt vægt det tvetydige i en sibylles spådomme end på nogen forudsigelse af fremtiden. Det gjorde det vanskeligt at navigere for den danske regering. Hvad der yderligere øgede usikkerheden på dansk side var Martin Luthers og von Grundherrns besøg i København den 14. oktober 1940. De kom for at få indtryk af Frits Clausens duelighed som fører og måske som kommende dansk statsminister. Der er nogle forskellige opfattelser af baggrunden for denne visit. I følge Henning Poulsen udgik initiativet til dette besøg fra Renthe-Fink ud fra det gustne overlæg, at Luther ved det blotte syn af den danske fører ville opgive enhver tanke om Frits Clausens kandidatur til nogen regeringspost, men Poulsen angiver ingen kilde for sin iagttagelse.² Overfor denne opfattelse står Meissners ord i en af-

¹ Den parlamentarisk Kommissions Beretning (herefter PKB), XIII, dok. 148, s. 385.

² Henning Poulsen: *Besættelsesmagten og de danske nazister det politiske forhold mellem de tyske myndigheder og nazistiske kredse i Danmark 1940 – 43*, 1970, s. 216.

høringsrapport fra Alsgades Skole fra den 26. oktober 1945 og over for Kommissionsdomstolen under retsopgøret, hvor han forklarer, at han under et besøg i Berlin i juli havde foreslået Luther at se nærmere på Clausen, og at han netop ikke havde indviet Renthe-Fink i dette initiativ.³ Umiddelbart virker det, som om Meissners udtalelse til politirapporten er mere troværdig. Han har intet motiv til at lyve om denne detalje, desuden virker den form for gambling utypisk for den professionelle og normalt forsigtige og skønsomme Renthe-Fink. Luthers besøg i København blev afviklet uden nogen officiel dansk deltagelse; det bestod blot af en frokost i Skovriderkroen i Charlottenlund og af en "Bierabend" i gesandtskabet. Efterfølgende gav rygter om disse sammenkomster anledning til nervøsitet i danske regeringskredse. Men hvis formålet med Luthers mønstring af den danske fører havde været at opnå en endegyldig diskvalificering af Frits Clausen, så lykkedes det ikke, idet Luther vendte hjem til Berlin med et ganske rimeligt indtryk af Clausen. Formentlig resulterede sammenkomsterne med Luther også i Renthe-Finks velkendte indberetning af 22. oktober 1940.⁴ Hans analyse af forholdene kom i alt fald til at stå som en art konklusion på situationen efter besøget og blev samtidig oplæg til den strategi, der efterfølgende blev lagt med en skærpet indstilling overfor den danske regering. Med sin indberetning trådte Renthe-Fink noget af en æggedans. På den ene side mente han, at det i og for sig var ønskeligt, at Frits Clausen overtog regeringsmagten så hurtigt som muligt, men han opregnede samtidig de politiske og forfatningsmæssige komplikationer, der vanskeliggjorde et sådant regimeskifte, og følgelig blev Ribbentrops konklusion, at regeringen Stauning skulle svækkes og splittes, men regimeskifte og kongekrise undgås. For så vidt en uændret og dermed lige så uafklaret situation som før, men med den konsekvens, at disse begivenheder næppe kan have svækket Frits Clausens forventninger om at komme til magten, idet han ikke har været bekendt med v. Ribbentrops beslutning. Sluttelig blev Frits Clausens forventninger om et snarligt magtskifte dog slået endegyldigt til jorden med den dobbelte fiasko ved demonstrationen ved Den lille Hornblæser i midten af november og det såkaldte spadeslag i Haderslev den 8. december 1940. Tilmed kom der en decideret ydmygelse, da Ribbentrop i et telegram til Renthe-Fink skal have krævet, at den massive propaganda fra dansk nazistisk hold om forholdene den 9. april skulle

³ Rigsarkivet (herefter RA), Frits Clausen sagen IIa afhøringsrapport af Gustav Meissner 26.10. 1945, § 51, s. 36.

⁴ PKB, XIII, dok. 125, s. 353ff. RA, Fotografier fra Auswärtiges Amt (herefterAA), pk. 302, dok. 299502 – 299511.

stands øjeblikkelig, da den havde en negativ effekt på det dansk-tyske forhold, hvorpå propagandaen brat blev standset.⁵ Efterfølgende fik Frits Clausen luft for sine frustrationer i et klagebrev, som han den 11. december fremsendte direkte til Martin Luther. Dagen efter den 12. december lå der desuden et telegram fra Renthe-Fink på Luthers og v. Grundherrns skriveborde, hvor Renthe-Fink kunne meddele, at han havde protesteret mod Christmas-Møllers fjendtlige mødevirksomhed.⁶ Med dette telegram flyttede Renthe-Fink lyset bort fra Clausens frustrationer, idet han tog til orde for, at den danske regering skulle tvinge Christmas Møller, der i oktober var blevet presset ud af regeringen, til yderligere at nedlægge samtlige sine politiske poster, herunder også folketingsmandatet. Det var især Christmas Møllers Forummøde den 9. december 1940, der åbnede denne mulighed for Renthe-Fink til at skærpe presset på den konservative generalsekretær, og den rigsbefuld-mægtigede lokkede nu overfor Ausw. Amt og Luther med muligheden af at sprænge den danske regering, der så ville blive efterfulgt af en ny og givet svagere, uden at Frits Clausen derfor kom til magten.

Herefter blev den rigsbefuld-mægtigede kaldt til Berlin den 18. december 1940 som opfølgning på telegrammet af 12. december med henblik på en opstramning af den oprindeligt lagte strategi. Rigsudenrigsministeren havde da under et møde med Renthe-Fink og Luther den 19. december ganske drastisk understreget, at han i givet fald bemyndigede Renthe-Fink til at lade Christmas Møller arrestere og føre til Tyskland, om det så skulle komme til en regeringskrise, men på trods af denne ekstreme fremgangsmåde indskærpedes det samtidig den rigsbefuld-mægtigede, at hans primære opgave alligevel fortsat skulle være at sørge for ro og orden og de tyske troppers sikkerhed, og eftersom Frits Clausen ikke indenfor en overskuelig tid kunne komme til magten på legal måde, da at undgå en kongekrise, men samtidig forlange dansk, robust indskriden overfor pressens agitation mod Tyskland; man skulle ikke finde sig i hvad som helst fra dansk side, og som modvægt foreslog Luther rigsbefuld-mægtigede, at der bevilgedes 516.500 kr "... zur Unterstützung

⁵ Meissner i politirapporten fra Alsgads Skole af 26.10. 1945, s. 30 og i *Som jeg så det – som jeg ser det*, 1996, s. 160. Desuden hos Poulsen, s. 227. Det pågældende telegram ses ikke i PKB ej heller i AA. Henvendelsen fra Ribbentrop om en standsning af den nazistiske propaganda vedr. 9. apr. er dog omtalt i en politiafhøring af Renthe-Fink fra den 13. 12. 1946, men Renthe-Fink husker ikke, om han har modtaget et telegram eller en mundtlig instruks fra Ribbetrop. Renthe-Finks Nachlass, Bundesarchiv, Koblenz, N 492 8 – 4. Jeg takker Mogens R. Nissen hjerteligt for denne henvisning.

⁶ PKB, XIII, dok. 138, s.373.

der nationalsozialistischen Propaganda in Dänemark ...,”⁷ hvilket Ribbentrop accepterede. Med dette noget modstridende resultat kan det næppe påstås, at Ribbentrops instruks udmærkede sig ved konsekvens eller beslutsomhed.⁸ Til gengæld var de spor, der skulle føre direkte til nytårskrisen nu lagt ud, og som det er fremgået, vil man se, at forudsætningen for udløsningen af krisen egentlig består af en kumulering af skuffede tyske og skuffede danske nazistiske forventninger.

I København, hvor Gustav Meissner var blevet tilbage, udviklede situationen sig imidlertid. Efter hans oplysninger i det danske erindringsværk *Som jeg så det – som jeg ser det* fra 1996 og ligeledes påstået overfor Carl Madsen under et interview i 1974 i Gustav Meissners hjem i Rheinbach ved Bonn samt gentaget under en samtale med Henrik Havrehed fra 1991 skulle Knud Sthyr, fortrolig medarbejder hos udenrigsminister Erik Scavenius, den 19. december have inviteret fru Renthe-Fink til middag på Restaurant Viking på Palads Hotel, men under middagen blev Meissner og Kanstein tilkaldt, fordi Sthyr ifølge Meissner havde meddelt, at der i danske regeringskredse var stemning for at lade Københavns overborgmester Viggo Christensen erstatte Stauning som statsminister, hvis denne ville gå. I henhold til Carl Madsens referat af sin samtale med Meissner, skulle der ligefrem have foreligget en ministerliste.⁹ Vi-

⁷ PKB, XIII, dok. 143, s. 379f.

⁸ Notat af Renthe-Fink med referat af mødet med Luther og Ribbentrop (PKB, XIII, dok. 141, s. 377f.).

⁹ Korrespondance hos Claus Bryld. Referat af en samtale mellem landsretssagfører Carl Madsen og Meissner i Rheinbach 30. og 31.8.1974. Desuden Aage Trommers forskningsarkiv i Historisk Samling fra Besættelsestiden 1940-45, Esbjerg, interview med Meissner ved Henrik Havrehed 24.8.1991. I henhold til Henning Poulsens fremstilling gik oplysningen ud på, at der var danske kræfter, der ønskede et statsministerskifte og en afpolitisering af regeringen. Denne information skulle komme fra nogle ukendte danske embedsmænd. Kilden hertil er iflg. Poulsen to beretninger i Frits Clausensagen XVII, en fra Paul Kanstein 28. 3.1948 og en fra Meissner 19.4.1948. Se Poulsen 1970, s. 246ff. samt note 1. Henrik S. Nissen refererer samme kilder men betoner, at Meissner nævner, at det drejer sig om to personer fra Udenrigsministeriet, hvoraf den ene forlod selskabet ved de tyske herrers ankomst. Se Nissen 1972, s. 431, samt note 16 s. 579. Kanstein omtaler mere ubestemt “zwei dänische Persönlichkeiten” En eftersøgning i Frits Clausen sagen XVII i RA har ikke bragt de to nævnte redegørelser for dagen; i pakken findes udelukkende bilag fra årene under besættelsen. I Frits Clausen-sagen pk. II findes en afhøring af Paul Kanstein fra 12. nov.1946, hvor han beskriver nytårskrisen og optakten hertil, men her nævnes der intet om danske embedsmænd fra Udenrigsministeriet. Tværtimod omtaler Kanstein, at han overværede en samtale mellem Renthe-Fink og Meissner, hvor sidstnævnte fortalte, at han gennem forbindelser havde bragt i erfaring, at Stauning var træt af posten som statsminister. Meissner fik

dere meddeler Meissner, at det var fru Renthe-Fink, der politiserede, mens det i Havreheds interview af Meissner til gengæld påstås, at det var Styhr, der havde taget initiativet ved at invitere fru Renthe-Fink til middag i Restaurant Viking. Denne meddelelse var omgående – stadig ifølge Meissner – blevet telefoneret videre til Renthe-Fink i Berlin, og Kanstein fik ordre til at indfinde sig i Berlin til konference dagen efter, den 20. december. Men selv om Kanstein nåede til Berlin denne dag, fandt der intet nyt møde sted med Ribbentrop, og han kunne derfor kun deltage i en slags eftermøde med Renthe-Fink, Martin Luther, Franz Rademacher og v. Grundherr.

Hvad enten Meissners farverige fremstilling af begivenhederne i København i *Som jeg så det...*, og overfor Carl Madsen og Henrik Havrehed er sand, direkte falsk eller rummer en strammet overfortolkning, så blev resultatet, at Kanstein, Rademacher, Renthe-Fink og Luther – men uden at orientere Ribbentrop om denne i grunden markant overraskende udvikling – besluttede at udvide angrebet på Christmas Møller til også at omfatte Staunings ledelse af den danske regering, ligesom regeringen kategorisk skulle pålægges at standse al antinazistisk agitation. Dette resultat fremgår af et referat af mødet, som Renthe-Fink udarbejdede til sit eget brug, men til sidst i referatet hedder det: “Es bestand weiterhin Einigkeit darüber, dass wir uns nicht dadurch engagieren sollten, dass wir an der Bildung einer neuen Regierung durch Einflussnahme auf die Personalbesetzung und Zusicherung einer Lebensdauer mitwirkten. Sollte man dieserhalb an uns herantreten, so ist der Standpunkt zu vertreten, dass die Regierungsbildung Sache der Dänen sei und dass diese die richtige Lösung finden mussten...”¹⁰ Notatet er forsynet med ordene Ges[ehen] Luther, Grundherr. Det betyder, at Renthe-Fink har holdt de to vigtigste mødedeltagere fast i en enighed om at undgå enhver indblanding, når det gjaldt om at udpege statsministre eller andre emner som ministre af den mulige nye danske regering, som man gerne så som en afløser af Staunings i tyske øjne alt for partibundne regering,

som opgave nærmere at undersøge sagen, hedder det i afhøringen af Kanstein. Det er usandsynligt, at Meissner har fået en sådan ordre af Renthe-Fink. At Kanstein og Meissner i foråret 1948 kan have udtalt sig parallelt, kan forklares ved, at de fra 1947 var interneret sammen. Først i Vestre Fængsel siden på Trekrøner. Historien med de ukendte embedsmænd fra Udenrigsministeriet og den mulige ordre fra Renthe-Fink, kan da forklares ud fra dette forhold, hvorfor fremstillingen i de to afhøringer fra foråret 1948 formentlig må betragtes som tvivlsomme.

¹⁰ PKB, XIII, dok. 144, s. 380f. Renthe-Finks referat er endvidere tilgået Unterstaatssekretär, Staatssekretär, her tilføjet håndskrevet “Ws.” skal være: Ernst von Weizsäcker.

ligesom Renthe-Fink samtidig understregede mødedeltagernes enighed om, at det ville være uklogt at inddrage de danske nazister i denne debat.

Hjemkommet fra Berlin foretog Renthe-Fink allerede den 23. december sin *démarche* overfor Scavenius, hvor han ifølge Scavenius' referat af mødet bl.a. fremkom med en alvorlig kritik af Staunings regering, men tilsyneladende uden direkte at nævne Stauning ved navn eller kræve denne afløst som statsminister; men enten må Stauning være blevet bragt på bane eller også har hans navn svævet i luften i en umisforståelig mimisk gestus, eftersom netop personspørgsmålet Stauning blev drøftet på de efterfølgende regerings- og samarbejdsudvalgmøder af danskerne. Sandsynligvis har Renthe-Fink udtalt sig "sibyllinsk," eller tvetydigt, men samtidig er han måske gået videre, end Ribbentrop strengt taget havde foreskrevet, idet et pres, der ville have ført til Staunings afgang ud over en regeringskrise også med stor sandsynlighed ville have ført til en kongekrise, hvilket netop ikke svarede til rigsudenrigsministerens instruks fra den 19 december: at en kongekrise ville være ubekvem på dette tidspunkt. Ikke desto mindre gentog Renthe-Fink sit forlangende om en regeringsforandring overfor Christian X. den 30. december 1940, og denne gang tilsyneladende med tydeligere adresse til Staunings person, hvis man kan stole på ordlyden af det referat af mødet, som han indsendte til Auswärtiges Amt. Mødet mellem Renthe-Fink og Chr. X. kendes desuden fra Chr. X.'s dagbog, hvor kongen skal have truet med at henvende sig direkte til Adolf Hitler med et personligt brev, såfremt den tyske gesandt vedblev at blande sig i den danske regerings sammensætning samt forlange nedlæggelse af Christmas-Møllers folketingsmandat. Der blev dog ikke afsendt noget brev; var det sket, er det ikke til at sige, hvorledes sagen var blevet opfattet og behandlet i Berlin, men en kongekrise var i alt fald indtruffet.¹¹

Den 23. december havde Scavenius imødegået den rigsbefuldmægtigedes krav ved at henvise til, at der i tilfælde af Staunings afgang ville blive uro i fagbevægelsen og blandt arbejderne. Som Meissner har fremstillet denne fase af krisen i sin bog, synes kimen til dens eskalering imidlertid ensidigt at have ligget hos Scavenius, idet han mener, at Sthyr næppe ville have lækket tanken om at lade Stauning falde som statsminister uden om Scavenius og Gunnar Larsen. Det er naturligvis en mulighed, men ingen ved jo, om middagen virkelig fandt sted som

¹¹ Sst. dok. 146, s.383. Det forudgående dok. nr. 145 er et udkast med et mere udførligt referat af Renthe-Finks samtale med Christian X, det synes ikke at være blevet afsendt. Se endvidere Knud J.V. Jespersen: *Rytterkongen et portræt af Christian X*, 2007, s. 422.

beskrevet af Meissner, eller om Sthyr overhovedet har været indblandet i den affære. Der kendes blot nogle dagbogsfragmenter fra hans hånd, der refererer et par samtaler med fru Renthe-Fink, men de er fra den 16. og 18. december og ikke fra den 19., hvor middagen angiveligt fandt sted, og tilsyneladende bekræfter de ikke Meissners fremstilling.¹² Middagen i Restaurant Viking kan være et påfund fra Meissners side, men selv om hændelsen skulle være sand, kan man ikke vide, hvorledes Sthyr's ord er faldet overfor fru Renthe-Fink. Det eneste der står fast i denne forbindelse er, at Kanstein den 20. december deltog i det ovenfor omtalte møde i Berlin med Renthe-Fink, Luther og Rademacher, samt at Ribbentrop ikke deltog i mødet og ej heller blev underrettet om, at angrebet på Christmas Møller herefter skulle omfatte hele regeringen Stauning. I Carl Madsens referat af sin samtale med Meissner, nævner sidstnævnte interessant nok dette moment, at Ribbentrop ikke var underrettet om, at Stauning også skulle angribes. Her er Meissners formulering gengivet således: "Det viste sig, at han [Ribbentrop] ikke var orienteret i planerne om at fjerne Stauning." En påfaldende afglidende forklaring.¹³ Men at mødet fandt sted, og at de instanser, der fik adgang til Renthe-Finks referat, ikke omfattede rigsudenrigsministeren er dokumenteret i Renthe-Finks notat fra mødet.

Scavenius' henvisning til mulig uro, hvis kravet om Staunings afgang blev opretholdt, forekommer at være en ganske realistisk bedømmelse af situationen, og derfor er det svært at forestille sig, at Scavenius ligefrem skulle have iværksat en føler overfor tyskerne for at få Stauning bort fra statsministerposten, hvorfor Meissners fremstilling næppe er troværdig på dette punkt. Ganske vist havde Scavenius efter de bristede toldunionsforhandlinger fundet Stauning for passiv. Det havde han bl.a. givet udtryk for overfor Gunnar Larsen. Men det afgørende er, at Erik Scavenius i regering og samarbejdsudvalg først havde foreslået, at Thorvald Stauning kunne træde tilbage, *efter* at Renthe-Fink overfor Scavenius havde ytret mistillid til Staunings regering. Baggrunden for denne defensive manøvre fra Scavenius' side er at forstå som et selvfølgelig ønske om at redde mest muligt af den parlamentariske regerings eksistens. Men denne defensive strategi er imidlertid næppe ensbetydende med, at Scavenius ligefrem har støbt kuglerne til Staunings fjernelse, sådan

¹² Nissen 1972, s. 431, samt note 19, s.579. Nissen er stærkt skeptisk overfor historien med de danske ophavsmænd til forslaget om at udskifte Stauning, undertegnede er enig heri

¹³ Korrespondance hos Claus Bryld, Carl Madsens referat af samtale med Meissner 30. og 31.8.1974, s. 11.

som Meissner fik det til at se ud. I betragtning af de konsekvenser en fjernelse af Stauning kunne have fået, kan dette endemål hverken have været ønskværdigt for Scavenius endsige været i hans interesse. I øvrigt blev Scavenius' skitsering af en mulig afgang fra Staunings side mødt med massiv modstand fra regeringens politisk udpegede medlemmer samt fra samarbejdsudvalg, socialdemokrati og fagbevægelse. Det havde simpelthen været halsløs gerning at kaste sig ud i et sådant eksperiment; udfaldet havde temmelig forudsigeligt betydet døden for den danske regering og som følge heraf også kongekrise. Men efter et par ophidsede regerings- og samarbejdsudvalgsmøder medførte denne holdning da også, at Scavenius indså, at man ikke kunne imødekomme noget krav om Staunings afgang. At hele dette forløb havde ophidset Scavenius, er at forklare ved, at regeringens øvrige medlemmer herved havde stillet ham uden nogen mulighed for at forhandle, hvis man fra tysk side skulle have insisteret på Staunings afgang, men det undlod man at gøre, og det blev afgørende.

Efter nytåret fortsattes presset på den danske regering. I afhøringsrapporten fra Alsghades Skole af 26. oktober 1945 nævner Meissner, at Louis von Kohl formidlede en kontakt mellem K.K. Steincke og ham selv, idet Steincke mødte op privat hos Gustav Meissner umiddelbart en af de første dage i det nye år. Her havde K.K. Steincke stærkt advaret mod at angribe Stauning; det ville ødelægge det dansk-tyske forhold. I afhøringsrapporten hedder det, at "Steincke bestyrkede komparentens [Gustav Meissners] opfattelse i det uheldssvangre i situationen."¹⁴ Det betyder, at Meissner i afhøringsrapporten har forsøgt at give indtryk af i enighed med Steincke at ville arbejde for krisens ophør, men bedømt ud fra det videre forløb, kan det næppe være sandt. Alligevel må Steinckes ord have gjort indtryk på Meissner, eftersom det fremgår af afhøringsrapporten, at han under mødet med Steincke havde foreslået, at Peter Knutzen eller eventuelt overborgmester Viggo Christensen erstattede Stauning som statsminister, mens Stauning overtog udenrigsministerposten, hvorved han bevaredes i regeringen. Denne manøvre kan ses som et mere eller mindre behændigt forsøg på at neutralisere sagen, men nok så væsentligt er det, at det også er første gang, at modellen med statsbanernes bekendte generaldirektør og formand for Dansk-Tysk Forening Peter Knutzen bringes i spil som statsministerkandidat, og det ser følgeligt ud til, at ophavsmanden til denne mildt sagt utraditionelle konstruktion må have været Gustav Meissner. Et dansk ophav til en

¹⁴ RA, Frits Clausen sagen IIa afhøringsrapport af Gustav Meissner 26. 10. 1945, s. 37.

sådan tanke kan der næppe have været, idet konstruktionen i sig selv røber mangel på forståelse af de politiske forhold og sammenhænge i datidens Danmark.

Efter sammenkomsten mellem Meissner og Steincke – som den sidstnævnte dog ikke nævner med et ord i sine ellers ganske selvhævdende erindringer, *På'en igen* -,¹⁵ holdt von Kohl og Meissner møde med Stauning på privatadressen på Valeursvej den 7. januar. I afhøringsrapporten fra Alsgades Skole fremhæver Meissner, at dette møde fandt sted uden Renthe-Finks vidende, ligesom han også betoner, at sammenkomsten fandt sted efter mødet med Steincke, samt at også dette møde – den 7. januar – var kommet i stand ved Louis von Kohls formidling. Også her bragte Meissner og Kohl tanken frem om Knutzen som statsminister og Stauning som udenrigsminister. Samme dag holdt Renthe-Fink møde med Scavenius og spurgte ganske ligefremt: “Går han [læs: Stauning] så, eller går han ikke?” Det ser således ud til, at Renthe-Fink har opretholdt presset på Scavenius, om end han synes at være blevet noget desorienteret, da Scavenius – som følge af den modstand han havde mødt i regering og nimbandsudvalg – foreslog, at Stauning forblev, men rettede ind efter tyske ønsker. Men helt i overensstemmelse med sit notat af 20. december undlod Renthe-Fink at nævne noget alternativ til Stauning, og det er derfor ikke givet, at han på det tidspunkt har været underrettet om sin presseattachés konstruktive adfærd overfor Danmarks statsminister, der jo var et eklatant brud med den i Berlin lagte strategi om netop ikke at blande sig i personspørgsmål, når det gjaldt dansk regeringsdannelse.¹⁶

I *Som jeg så det...* samt gentaget i interviewet med Havrehed, begrundes Meissner involveringen af Kohl med, at han havde stået Stauning nær under Den Første Verdenskrig. Den påstand forekommer at være noget af en overdrivelse. Ser man nærmere på Kohls bedrifter under Verdenskrigen og i årene derefter, er der måde med, hvor fortrolig Kohl har været med Stauning i denne periode, desuden er det tvivlsomt, om

¹⁵ K.K. Steincke: *På'en igen Også en tilværelse* V (1939 – 1954), 1954, s. 43. Steincke skriver dog ganske bramfrit, at nytårskrisen blev rejst af Meissner med det formål at få Stauning fjernet. Dette afsnit i Steinckes bog er desuden en ordrig apologi for Louis von Kohl.

¹⁶ PKB, XIII, dok. 148, s. 385f. Første udkast til en indberetning til AA fra 8.1.1941 med et referat af samtalen med Scavenius den 7. 1. 1941. Desuden RA, AA 302, dok. 299393-396. Her er første side overstreget med to streger og Renthe-Finks navn overstreget. Sst. findes et gennemslag uden overstregninger, dok. 299389 – 392. Det er vanskeligt at vide, hvilken vægt, der kan lægges på disse dokumenter, da de er benævnt som første udkast, og da der ikke synes at være afsendt noget notat.

Stauning har næret nogen særlig tillid til den vidtløftige dansker ud fra de erfaringer han havde haft med Kohl efter dennes hjemkomst til Danmark i 1938.¹⁷ Alligevel er det ikke utænkeligt, at Kohl kan have banet en vej; men i så fald har det været vejen for Steincke til Meissner, eftersom Steincke gennem alle årene under besættelsen havde nær forbindelse med Kohl og Kohl igen med Meissner.¹⁸ Endelig virker Kohls fremstilling af situationen i den levnedbeskrivelse, som han udarbejdede i forbindelse med byretssagen mod ham, lettere absurd, idet man nærmest får indtrykket af, at det var ham, der løste krisen ved at foreslå Stauning som udenrigsminister.¹⁹

I modsætning til redegørelsen i afhøringsrapporten fra 1945 fra Alsgades Skole pointerer Meissner i *Som jeg så det...*, at det sandelig havde været Renthe-Fink, der havde taget initiativ til Meissners og Kohls sammenkomst med Stauning, idet den rigsbefuldmægtigede skulle have ønsket at vide, hvordan Staunings humør var, og i henhold til denne fremstilling havde Renthe-Fink således ikke alene været indforstået, men også den egentlige initiativtager til sammenkomsten, mens Kohl og Meissner blot havde været budbringere. Selv om man skulle se bort fra, at Kohl og Meissners udnævnelser af kandidater til en dansk regering står i åbenlys modstrid med den strategi, som Renthe-Fink, Luther og v. Grundherr havde bestemt under deres møde den 20. december 1940, så virker Meissners fremstilling i *Som jeg så det...* som en nærmest himmelråbende utroværdig efterrationalisering, hvorimod hans udsagn under politiforhøret på Alsgades Skole fra den 26. oktober 1945 sandsynligvis kommer sandheden nærmere, hvad dette punkt angår, idet han ikke kan have haft nogen interesse i at lyve om denne episode i 1945; derimod kan han i eftertankens og efterkrigstidens senere lys have haft brug for at give indtryk af at have været den, der havde været initiativtager til en fredeliggørelse af tilstanden. Hele denne udlægning af begivenhederne modsiges desuden af Renthe-Fink i en politiafhøring af ham fra den 9. september 1946, hvor han blev konfronteret med Meissners udtalelser i afhøringsrapporten fra Alsgades Skole fra den 26. oktober 1945 om forløbet af nytårskrisen. Her betonedes Renthe-Fink, at det var uden hans billigelse, at Meissner havde drøftet spørgsmålet om Staunings tilbage-træden med denne. Meissner havde ifølge Renthe-Fink blot udbedt sig

¹⁷ Düring Jørgensen: *Der Gentlemanerpresser eller spindoktor i utide Louis von Kohl*, John T. Lauridsen (red.) *Over strengen under besættelsen*, 2007, s. 471ff.

¹⁸ Sst. 479ff.

¹⁹ Landsarkivet for Sjælland, Københavns Byret: 24. Afdeling, sag nr. 60 – 1948. Louis von Kohls levnedbeskrivelse (gennemslag til brug for retten) s. 40f.

tilladelse til at tale med Stauning om danske fagforeningsfolks rejse til Tyskland, men under sit referat af mødet med Stauning havde Meissner meddelt, at Stauning var arbejdsstræt og godt kunne tænke sig at trække sig tilbage.²⁰ På den måde, ser det ud til, at Meissner har manipuleret med sin chef, idet han har givet det skin af, at ønsket om tilbagetræden var kommet fra Stauning. – Sluttelig virker det også utroværdigt, at Renthe-Fink på dette tidspunkt i affærens udvikling skulle have fundet det opportunt på forhånd at billige Meissners brug af den intrigante von Kohl. Renthe-Fink var mildt sagt på forhånd skeptisk overfor Louis von Kohl.²¹ Involveringen af Kohl er efter al sandsynlighed sket udelukkende på Meissners initiativ eller måske som følge af en indblanding eller et tilbud fra Kohls side om assistance. Meissner og Kohl havde kendt hinanden og samarbejdet fra midten af trediverne, og efter den 9. april var Kohl nærmest blevet ansat af Meissner. Forbindelsen mellem de to var derfor veletableret og ganske fortrolig.²²

Sammenkomsten med Stauning den 7. januar 1941 på Valeursvej er karakteriseret kortfattet i *Som jeg så det...* som en åbenhjertig samtale, men den har snarere været et forsøg på at presse den danske statsminister til at acceptere posten som udenrigsminister og Knutzen som statsminister, hvis man dømmer ud fra den fortsatte sagsbehandling.

Efter mødet med Stauning den 7. januar underrettede Meissner Renthe-Fink om hans og von Kohls møder med Steincke og den danske statsminister. Hvordan ordene er faldet, og hvordan gesandten har reageret overfor Meissner, vides ikke, men har han kendt til, at initiativet var udgået fra Meissner og Kohl, kan dette næppe have været velkomment for ham, da Kohls og Meissners foretagsomhed som nævnt var åbenlyse brud på den strategi, Luther, Grundherr og Renthe-Fink havde været enige om. Endnu om natten mellem den 7. og 8. januar skyndte Renthe-Fink sig at sende Luther og von Grundherr et telegram med et referat af Meissners og Kohls møde med Stauning, men i telegrammet er begivenheden dog behændigt drejet 180 grader, idet det betones, at initiativet til mødet havde været Staunings, der havde søgt kontakt med

²⁰ Bundesarchiv, Koblenz. N/1192 – 8-4. Renthe-Finks Nachlass.

²¹ Mogens R. Nissen: Cecil von Renthe-Fink og grænsespørgsmålet, *Sønderjyske Årbøger* 2011, s. 142. Nissen omtaler den tyske irritation, Kohl havde vakt i AA i 1938 og i gesandtskabet i København, da han på eget initiativ og i strid med sandheden havde givet til kende, at der var dansk interesse for en revision af 1920 grænsen. Om den tilsvarende irritation og usikkerhed i danske regeringskredse, se Düring Jørgensen 2007, s. 468ff.

²² Sst. s.465ff.

gesandtskabet "über Mittelsmann." Herved blev både bruddet med den oprindelige strategi sløret og risikoen for regerings- og kongekrise tilsyneladende gjort minimal. Påfaldende nok nævnes der intet om Meissners deltagelse i sagen, og derved gives der et tilsyneladende troværdigt skin af, at mødet nok så overraskende skulle være blevet til på Staunings initiativ. Herved stemmer Renthe-Finks udsagn – ikke overraskende – overens med Meissners fremstilling i *Som jeg så det...*, men jo ikke med hans forklaring i politiforhøret på Alsgades Skole fra den 26. oktober 1945, ligesom Renthe-Finks forklaring i politirapporten af 9. september 1946 også afviger fra den harmoniserende fremstilling overfor Den parlamentariske Kommission. Forklaringen på denne harmonisering kan være, at Meissner over for gesandten kan have fremstillet det, som om mødet virkelig var blevet til på Staunings initiativ med von Kohl som den omtalte "Mittelsmann" udsendt af Stauning, mens Meissner i så fald med kun alt for klædelig beskedenhed har fortiet sin egen rolle. Men hvorfor nu en sådan manøvre? En nærliggende forklaring er, at Meissner kan have haft et behov for at tilsløre sin egen foretagsomhed, fordi den fandt sted bag om ryggen på den rigsfuldmægtigede, samt at forslaget med Peter Knutzen som statsminister var udgået fra ham. Han har således haft et dobbelt behov for at dække sig ind mod mulige beskyldninger både for illoyalitet overfor den rigsfuldmægtigede og for at have sat sig ud over den tyske politik om ikke at tage konstruktivt ansvar for personspørgsmål i den danske regering, hvilket han jo netop havde gjort ved at foreslå manøvre med Peter Knutzen og Stauning. I Renthe-Finks telegram omskrives det følgelig til den kortfattede pointe, at det havde været Stauning, der havde foreslået Peter Knutzen som sin afløser og sig selv som udenrigsminister. Dømmer man efter Renthe-Finks udsagn til politirapporten af 9. september 1946 kan han næppe selv have troet på denne udlægning af begivenhederne, men han brugte den, måske fordi denne forklaring også holdt ham klar af ethvert ansvar. Samtidig opridsede den rigsfuldmægtigede i telegrammet fra natten mellem den 7. og 8. januar dog, at konsekvensen af en sådan personudskiftning netop ikke ville forbedre stemningen i Danmark overfor Tyskland, og slet ikke i fagbevægelse og arbejderkredse. Herved virker hans indberetning halvhjertet, hvis ikke selvmodsigende, idet værdien af at udskifte Stauning som statsminister nærmest blev gjort til en ulempe, samtidig med at det dog stod åbent, hvilken beslutning, der skulle træffes.²³ Renthe-Finks telegram kom da heller ikke til at

²³ PKB, XIII,1 a. 147, s. 388.

medføre nogen afspænding, men i al forsigtighed blev presset derimod opretholdt, fordi det så ud, som om danskerne selv havde taget initiativet til en udskiftning på statsministerposten.

I *Som jeg så det...* og gentaget overfor Havrehed i interviewet fra 1991 gør Meissner dette stadium i affærens udvikling yderligere dramatisk ved at berette om et besøg i gesandtskabet af formanden for De samvirkende Fagforbund Laurits Hansen, der direkte skulle have truet med generalstrejke, i fald gesandtskabet opretholdt kravet om Staunings afgang. Episoden med Laurits Hansen resulterede i følge Meissner i en øjeblikkelig orientering af Renthe-Fink samt i en hasteopringning fra denne til Luther, der opholdt sig på Ribbentrops slot Fuschl ved Salzburg.²⁴ Ifølge fremstillingen i *Som jeg så det...* forlangte Luther, at Meissner omgående kom til Fuschl for at aflægge referat overfor ham selv og overfor Ribbentrop, mens Renthe-Fink skulle forblive i København. Meissners forklaring på den rollefordeling var, at man frygtede at dramatisere situationen, hvis den rigsbefuldmægtigede skulle være rejst. Hverken episoden med Laurits Hansen eller begrundelsen for Meissners rejse virker troværdig, men skal snarere ses som et udslag af Meissners strategi for i eftertiden om at stå som den, der skabte krisens afspænding.

I Bertel Dahlgaards mødenotater fra samarbejdsudvalget hedder det i mødereferatet for den 4. januar 1941, at "Meissner rejste til Salzburg for at underrette Ribbentrop om sagen." Kilden til den oplysning har dog næppe været Meissner selv, men er formentlig K.K. Steincke, idet Bertel Dahlgaard i sine notater til samme møde også nævner, at Steincke havde pralet med at have foranlediget et møde mellem Stauning og Renthe-Fink. Dette sidste må dog være en misforståelse eller en usandhed fra Steinckes side, idet der intet sådant møde havde været på det tidspunkt. Det må være Steinckes, Kohls og Meissners møde kort efter nytår, der spøger i Dahlgaards referat.²⁵ Ligeledes synes der at være en misforståelse med hensyn til Meissners rejse til Salzburg, idet han jo var nærværende i Danmark i alt fald indtil den 8. januar, men Bertel Dahlgaards bemærkning kan jo – præteritumsformen "rejste" uagtet – sigte til, at Meissner kan have udtrykt en hensigt om at rejse til Salzburg; endelig er Dahlgaards ord om affæren jo anden- eller tredjehåndsudsagn, som man næppe kan lægge alt for megen vægt på, men hvis Meissner har udtrykt en sådan hensigt, må det betyde, at han al-

²⁴ Meissner 1996, s. 172.

²⁵ RA, Bertel Dahlgaards arkiv pk. 12. Mødenotater fra nimandsudvalget.

lerede før mødet med Stauning den 7. januar har haft til hensigt at tage til Fuschl ved Salzburg for at delagtiggøre Luther i sin foretagsomhed, men det er vel næppe særlig sandsynligt. Under alle omstændigheder må Meissner dog være rejst påfaldende hurtigt efter afsendelsen af Renthe Finks telegram med forslaget om Knutzen som statsminister. Men om han er rejst af egen drift eller på Luthers eller Renthe-Finks ordre, er herved uklart. Et pludseligt forlangende om Meissners tilstedeværelse fra Luthers side er dog forklarligt og sandsynligt ud fra det forhold, at Ribbentrop *netop ikke* havde været underrettet om aftalerne på det møde, som Luther, Rademacher, von Grundherr og Renthe-Fink havde holdt den 20. december efter det tjenestlige referat hos rigsudenrigsministeren den 19. Her havde Ribbentrop netop ikke ønsket nogen vidtgående reaktion fra tysk side, og indtil han blev gjort bekendt med Renthe-Finks telegram fra natten mellem den 7 og 8. januar, måtte han jo have troet, at der var kommet orden på forholdene i København i overensstemmelse med hans instruks; noget som bestemt ikke havde været tilfældet på grund af Meissners foretagsomhed overfor Stauning. Hele uroen omkring Staunings rolle og udsigten til en dybtgående regeringskrise måtte jo medføre, at dette personforslag nødvendigvis efterfølgende måtte forsøges sanktioneret af Ribbentrop. Herved blev beskrivelsen af initiativet som Staunings selve kernen i den feberredning, som Luther iværksatte, samtidig med at han fortav Meissners rolle i sagen overfor rigsudenrigsministeren.

I *Som jeg så det...* betoner Meissner, at det overfor Ribbentrop blev anført, at han netop var hos Luther i anden anledning, og i konsekvens heraf var han først blevet introduceret for rigsudenrigsministeren, *efter* at Luther og Ribbentrop havde gransket Renthe-Finks telegram om situationen. Aktionen udmøntedes derefter i en ny instruks fra Ribbentrop. Her hed det, at man gerne så Peter Knutzen som statsminister, og at Stauning kunne forblive i regeringen, men man lagde vægt på, at Scavenius fik en fremtrædende post f.eks. som kultusminister – bortset fra det komiske i en sådan manøvre, der måske kunne have endt med Scavenius som kultusminister – betød det, at sagen ikke kunne lægges død umiddelbart. Den 21. januar gik Renthe-Fink i aktion på ny, idet han i henhold til Gunnar Larsens dagbog havde bedt Stauning om et møde denne dag.²⁶ På mødet havde den rigsbefuldmægtigede lagt vægt på, at Stauning veg pladsen som statsminister; noget Stauning i henhold

²⁶ *Samarbejdets mand Minister Gunnar Larsens Dagbog 1941 – 1943*, 1, 2015, s. 36, udg. af John T. Lauridsen og Joachim Lund.

til Gunnar Larsens gengivelse i dagbogen af mødet havde afvist. Samme aften dukkede von Kohl op på Valeursvej hos Stauning og forsøgte at øge presset på den danske statsminister ved ganske intimiderende at stille i udsigt, at Staunings utilbøjelighed til at forlade statsministerposten kunne medføre voldelig indgriben og tilbageholdelse af kul og andre leverancer til Danmark fra tysk side. Tilsyneladende havde Stauning dog ikke været så let at ryste, hvis man lægger vægt på Gunnar Larsens fremstilling i dagbogen, og Kohl havde måttet forlade statsministeren med uforrettet sag, formentlig har Stauning gennemskuet, at der var tale om bluff fra Kohls side, og desuden havde han jo i mellemtiden fundet fuld støtte i regering og nimanndsudvalg. Det førte til, at Renthe-Fink allerede om morgenen den 22. januar opsøgte Scavenius, hvor han udtrykte forbavelse og beklagelse over Staunings holdning. Men efter Meissners udsagn til Havrehed, skal Stauning have afvist posten som udenrigsminister med en logisk henvisning til, at kunne besættelsesmagten acceptere ham som udenrigsminister, hvorfor så dog ikke som statsminister; yderligere havde Stauning henvist til, at han ingen forstand havde på udenrigspolitik, men at Scavenius jo fungerede glimrende netop på den post. Endnu denne dags eftermiddag havde også Meissner ønsket at tale med Stauning om den delikate sag, men nu med det ændrede krav, at Hans Hedtoft og H.C. Hansen måtte opgive deres politiske poster i partiet, især Hedtofts arbejde med Matteottifonden var faldet Meissner for brystet. Med "ofringen af disse to bønder i skakspillet," døde krisen ud i begyndelsen af februar.²⁷

Konklusion

Kimen til udløsningen af nytårskrisen er næppe blevet lagt på dansk side. Grundlaget for en sådan opfattelse skulle da være Meissners og Kansteins skiftende forklaringer om, hvad der foregik under middagen i Restaurant Viking den 19. december 1940. I Carl Madsens referat af sin samtale med Meissner, angiver han, at det var fru Renthe-Fink der politiserede, og i Havrehed-interviewet skulle initiativet være kommet fra Styhr. Men i de forklaringer som Kanstein og Meissner angiveligt har afgivet henholdsvis den 28. marts 1948 og den 19. april samme år er forklaringerne langt mere svævende, idet både Kanstein og Meissner nævner, at påstanden om Staunings embedstræthed og et dansk ønske

²⁷ Udtrykket "ofringen af disse to bønder i skakspillet" er Meissners bemærkning til Havrehed i interviewet af 21. 8. 1991.

om en afpolitisering af regeringen skulle være kommet fra to ukendte personer fra det danske udenrigsministerium. Både Poulsen og Nissen referer episoden, Nissen med en skepsis, som undertegnede deler. En komplikation er det, at de afhøringsrapporter, der iflg. Poulsen skulle findes i Frits Clausen sagen XVII, og som Nissen også refererer til, ikke er til stede i den pågældende pakke, der udelukkende rummer bilag fra årene under besættelsen. I Frits Clausen-sagen pk. II findes imidlertid en tidligere afhøring af Paul Kanstein fra den 12. nov. 1946, hvor han beskriver nytårskrisen og optakten hertil, men her nævnes der intet om danske embedsmænd fra Udenrigsministeriet. Tværtimod omtaler Kanstein, at han overværede en samtale mellem Renthe-Fink og Meissner, hvor sidstnævnte fortalte, at han gennem forbindelser havde bragt i erfaring, at Stauning var træt af posten som statsminister. Meissner fik derefter som opgave nærmere at undersøge sagen, hedder det i afhøringen af Kanstein. Men ser man nærmere på kronologien i krisens udvikling, sådan som den lader sig aflæse af de samtidige telegrammer og notater overfor påstandene i efterkrigstidens afhøringer af Kanstein og Meissner bliver resultatet, at det er uklart, hvornår eller under hvilke omstændigheder, Meissner måtte have fået besked på at undersøge sagen. At Kanstein og Meissner i foråret 1948 måske har udtalt sig parallelt, kan derimod hænge sammen med, at de fra 1947 var interneret sammen. Først i Vestre Fængsel siden på Tre kroner. Historien med de ukendte embedsmænd fra Udenrigsministeriet, kan da forklares ud fra dette forhold, hvorfor fremstillingen i de to afhøringer fra foråret 1948 formentlig må betragtes som upræcise og mindre pålidelige.

Ser man på sagen fra dansk side virker det usandsynligt, at Erik Scavenius skulle have ønsket Stauning bort. På trods af en mulig irritation over Stauning og de politiske ministre i regeringen kan det næppe have været i Scavenius' interesse at fremkalde nogen regeringskrise mod en statsminister, der nærmest var landsfader. Når han alligevel i regeringsmødet efter Renthe-Finks *démarche* luftede en mulighed for Staunings tilbagetræden, kan denne defensive manøvre begrundes ud fra det selvfølgelige ønske om at redde mest muligt af den parlamentariske regerings eksistens.

Nytårskrisens opkomst og forløb skal snarere ses som en følge af Luthers og Meissners ønske om at svække den danske regering mest muligt, og nytårskrisen er formentlig den mest omfattende intrige fra Gustav Meissners side på at underminere den danske regering. Måske i den hensigt, at det politiske tomrum, der kunne være opstået, hvis det var lykkedes at fjerne Stauning og frembringe den danske regerings

fald, kunne det have åbnet større muligheder for de danske nazister, men forløbet af sagen viser også, at spillet delvis kom ud af kontrol på tysk side. En første årsag hertil var det inkonsekvente i von Ribbentrops krav den 19. december 1940, der resulterede i en usikker situation for Renthe-Fink, hvor han valgte en tvetydig eller med hans egne ord en sibyllinsk linje. Hertil kom Meissners egenhændige intrikate initiativer i samarbejde med Louis von Kohl, hvor begge d'herrer dels bragte emner som fremtidige statsministre på bane dels ved deres ihærdige men forgæves forsøg på at intimidere Stauning. Meissners intrigeren i kombination med Renthe-Finks ageren overfor konge og udenrigsminister kom til at udgøre en cocktail, der i sin uoverskuelighed ganske vist kunne være blevet farlig for den danske regerings modus vivendi med den tyske besættelsesmagt, men internt på tysk side betød denne sammenfiltrering af forskellige interesser, at der ikke kom noget resultat ud af affæren, der endte med kravet om Hedtofts og H.C. Hansens fjernelse fra den politiske offentlighed, en ofring af bønder der tilslørede det virkelige ansigtstab, da man ikke kunne vælte Stauning og gøre den danske regering skakmat. – På dansk side betød sagen og dens udgang en i alt fald på det retoriske plan større dansk lydhørhed overfor tyske synspunkter. Affæren havde ikke bragt den danske regeringspram til kæntring, men de ombordværendes forståelige nervøsitet havde fået den til at krænge betænkeligt.

SUMMARY

JESPER DÜRING JØRGENSEN: *The role of Gustav Meissner in the so-called New Year crisis*

The article looks at the role of the German press attaché Gustav Meissner (1910–1995) during the so-called New Year crisis, which unfolded between the German occupying administration and the Danish government from December 1940 to the end of January 1941. The crisis started in autumn 1940 as a reaction to the unsuccessful monetary and customs union negotiations between Germany and Denmark, and as a result of the Danish Nazi party's failed propaganda offensive. Another factor that contributed to exacerbating the crisis around Christmas 1940 was a protracted attack on Prime Minister Thorvald Stauning, with the intention of removing him from his post as prime minister of Denmark. In addition, conflicts of interest and expectations regarding the occupation of Denmark existed both at the German Federal Foreign Office (*Auswärtiges Amt*) and at the German Embassy in Copenhagen. In Copenhagen, the German ambassador Cecil von Renth-Fink tried to implement a pragmatic policy towards the Danish Government to ensure the greatest possible peace and order in the country for the safety of the German troops, and to safeguard the Danish agricultural and industrial exports to Germany, but in Berlin this policy was subtly opposed by the powerful Under Secretary Martin Luther and by his henchman at the embassy in Copenhagen, Gustav Meissner, who, partly behind Renth-Fink's back but with the assistance of Louis von Kohl, initiated several intrigues to topple the prime minister in Copenhagen. However, the demands to replace Stauning met with widespread opposition from the Danish government and the trade unions, and the crisis petered out. Stauning remained at his post, but party leader Hans Hedtoft and H. C. Hansen were forced out of office by the Germans.

